

ყარსის ხაღჯაქრუღაბა

(1921 წლის 13 ოქტომბერი)



ვახტანგ გურული

XIX საუკუნის დამდეგს რუსეთის მიერ სამხრეთ კავკასიის (ამიერკავკასიის) დაპყრობამ და XIX საუკუნის პირველ მესამედში (1806-1829 წწ.) რუსეთთან ომებში ოსმალეთისა (თურქეთისა) და ირანის (სპარსეთის) მარცხმა ცხადი გახადა, რომ რეგიონში სტატუს-კვო დაირღვა. ამ მოვლენამ დაუყოვნებლივ გამოიწვია დასავლეთ ევროპის დიდი ქვეყნების (ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიის) მკვეთრად უარყოფითი რეაქცია. მიუხედავად ამისა, სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებას, რაც ახლო აღმოსავლეთში გაჭრისათვის პლაცდარმის მომზადებასაც ნიშნავდა, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა ხელი ვერ შეუშალეს. 1877-1878 წლებში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის გაჩაღებულ ომში კვლავ რუსეთმა გაიმარჯვა. სან-სტეფანოს ხელშეკრულებითა (1878 წლის მარტში) და ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით (1878 წლის ივლისში) დამარცხებულმა ოსმალეთმა აჭარა რუსეთს დაუთმო. 1903 წელს რუსეთმა **ბათუმის ოლქი** შექმნა, რომელიც **ბათუმისა** და **ართვინის** ოკრუგებისაგან შედგებოდა, სამხრეთ საქართველოს (ისტორიული ტაო-კლარჯეთის) ტერიტორია რუსეთმა **ყარსის ოლქში** გააერთიანა, რომელიც **არტაანის**, **ოლთისისა** და **ყარსის** ოკრუგებისაგან შედგებოდა.

1914 წელს, პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო კვლავ მოექცა დიდი პოლიტიკის ყურადღების ცენტრში. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის რუსეთი **ანტანტის** სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის წევრი იყო, ხოლო ოსმალეთი – **სამთა კავშირისა**. ამრიგად, სამხრეთი კავკასია და, მათ შორის, სამხრეთ-დასავლეთი საქართ-

1801-1810 წლებში რუსეთმა ქართლ-კახეთის სამეფო, იმერეთის სამეფო, სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროები დაიპყრო. საქართველოში ფეხის მოკიდების შემდეგ რუსეთმა ორგზის დაამარცხა ირანი (სპარსეთი), 1804-1813 და 1826-1828 წლების ომებში, და ორგზის დაამარცხა ოსმალეთიც (თურქეთი) – 1806-1812 და 1828-1829 წლების ომებში, ბუქარესტის (1812 წ.), გულისტანის (1813 წ. თურქმანჩაის (1828 წ.) და ადრიანოპოლის ზავებით რუსეთმა ირანსა და ოსმალეთს საქართველოს ისტორიული ტერიტორია (ჭარ-ბელაქანი, აფხაზეთი, სამცხე-საათაბაგო), აზერბაიჯანი და სომხეთი დაათმობინა.



ბათუმის ოლქის სამხრეთი სექტორი, ართვინისა და არტაანის ოლქები 1921 წლის მარტისათვის

პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის (1914 წ.) ანტანტის სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკში შედიოდა: ინგლისი, საფრანგეთი და რუსეთი, რომელთაც 1917 წელს დაემატა ამერიკის შეერთებული შტატები. 1918 წლის მარტში ანტანტა დატოვა საბჭოთა რუსეთმა.

პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის (1914 წ.) სამთა კავშირში შედიოდა: გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, ბულგარეთი, ოსმალეთი და იტალია. 1915 წელს იტალია სამთა კავშირიდან გავიდა და ანტანტას მიემხრო.

ველო ფრონტისპირა რეგიონად იქცა. 1914-1915 წლებში ოსმალეთის არმიის ცდები – დაეკავებინა თბილისი და ბათუმი – რუსეთის კავკასიის არმიამ წარმატებით აღკვეთა, ხოლო შემდეგ საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიის ნაწილი – ალმოსავლეთი ანატოლია – დაიკავა.



ანატოლია – ოსმალეთის პროვინცია ქვეყნის ალმოსავლეთ ნაწილში. ანატოლია იყოფა ორად: ალმოსავლეთ და სამხრეთ ანატოლიად.

სამხრეთ კავკასიაში ვითარება კარდინალურად შეიცვალა რუსეთის 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ. რუსეთის დროებითმა მთავრობამ თავისი არსებობის პერიოდში (1917 წლის მარტი-ოქტომბერი) შეძლო სამხრეთ კავკასიაში თავისი იურისდიქციის შენარჩუნება. 1917 წლის ოქტომბერში ბოლშევიკების მიერ რუსეთის დროებითი მთავრობის დამხობის შემდეგ ხელისუფლების სათავეში მოსულმა საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ კი სამხრეთ კავკასიაში იურისდიქცია ველარ შეინარჩუნა – საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის პოლიტიკურმა ძალებმა საბჭოთა რუსეთთან ყოველგვარი კავშირი განწყვიტეს და 1917 წლის ნოემბერში შექმნეს სამხარეო ხელისუფლების ორგანო – ამიერკავკასიის კომისარიატი, რომელსაც თავმჯდომარეობდა ევგენი გეგეჭკორი. მიუხედავად საბჭოთა რუსეთისაგან ჩამოშორებისა, ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფო არ შექმნილა, რის გამოც საერთაშორისო ასპარეზზე ამიერკავკასია (სამხრეთი კავკასია) ისევ

რუსეთის ნაწილად აღიქმებოდა. თუმცა იყო ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი: რუსეთის კავკასიის არმია, რომელიც კავკასიაში 1914 წლიდან იდგა, საბჭოთა რუსეთის მთავრობას არ ცნობდა, მის განკარგულებებს არ ასრულებდა და რეგიონს ოსმალეთის აგრესიისაგან იცავდა.



რუსეთის დროებითი მთავრობა შეიქმნა 1917 წ.-ის მარტში რუსეთის იმპერიის აღსასრულის შემდეგ. დროებითი მთავრობა რუსეთს განაგებდა 1917 წ.-ის მარტიდან ოქტომბრამდე.



ამიერკავკასიის კომისარიატი შეიქმნა 1917 წ. 15 ნოემბერს. იგი წარმოადგენდა ამიერკავკასიის (საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის) სამხარეო ხელისუფლების ორგანოს, რომელიც არ ცნობდა და ემიჯნებოდა საბჭოთა რუსეთს.

უმძიმეს მდგომარეობაში ჩავარდნილ საბჭოთა რუსეთს მსოფლიო ომის გაგრძელება აღარ შეეძლო. ვლ. ლენინი ხელისუფლების დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე იდგა. ასეთ ვითარებაში საბჭოთა რუსეთმა გადაწყვიტა გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან (ავსტრია-უნგრეთთან, ოსმალეთთან და ბულგარეთთან) სეპარატული ზავი დაედო. ზავს 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში მოეწერა ხელი. ზავის სანაცვლოდ საბჭოთა რუსეთმა დიდი ტერიტორია დათმო. ეს შეეხო სამხრეთ კავკასიასაც. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლში აღნიშნული იყო: „არტა-



ნის, ყარსისა და ბათუმის ოკრუგები დაუყოვნებლივ უნდა გაინმინდოს რუსეთის ჯარისაგან. რუსეთი აღარ უნდა ჩაერიოს ამ ოკრუგების სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივ და საერთაშორისო-სამართლებრივ ურთიერთობებში და მოსახლეობას უფლება მისცეს ახალი წყობილება დაამყაროს მეზობელ სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით კი – ოსმალეთთან, თანხმობით“. როგორც ვხედავთ, ფაქტობრივად, საქმე ეხებოდა ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოკრუგების ტერიტორიაზე მოსახლეობის ნების გამოსავლენად რეფერენდუმის ჩატარებას. ისიც ცხადი იყო, რომ რეგიონში რუსეთთან შედარებით ოსმალეთმა უპირატესობა მიიღო.

გერმანიასთან და მის მოკავშირეებთან საბჭოთა რუსეთის მიერ სეპარატული ზავის დადებას ეწინააღმდეგებოდნენ რუსეთის მოკავშირეები – ინგლისი და საფრანგეთი. თუ საბჭოთა რუსეთი გერმანიასთან ზავს დადებდა და ომს შეწყვეტდა, მაშინ ანტანტას (ინგლისს, საფრანგეთს, ამერიკის შეერთებულ შტატებს) ურუსეთოდ მოუხდებოდათ სამთა კავშირის (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, ოსმალეთი, ბულგარეთი) წინააღმდეგ ბრძოლა.

ამიერკავკასიის კომისარიატმა არ ცნო ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების ის მუხლი, რომელიც ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოკრუგებს ეხებოდა. უთანხმოების მოგვარების მიზნით 1918 წლის მარტში ქალაქ ტრაპიზონში გაიმართა ოსმალეთისა და ამიერკავკასიის

დელეგაციათა მოლაპარაკება. ტრაპიზონის კონფერენციაზე ოსმალეთი ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის უპირობო შესრულებას ითხოვდა და ამიერკავკასიის დელეგაციის (მეთაური აკაკი ჩხენკელი) მოთხოვნებს ორ ძლიერ არგუმენტს უპირისპირებდა: 1) ამიერკავკასია არ იყო ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებაზე ხელის მომწერი მხარე; 2) ამიერკავკასია არ იყო დამოუკიდებელი სახელმწიფო, იგი რუსეთის ნაწილს წარმოადგენდა. ტრაპიზონის კონფერენცია შეწყდა და ოსმალეთმა ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოკრუგების ოკუპაციის მიზნით საომარი მოქმედებები დაიწყო. 1918 წლის მარტ-აპრილში ოსმალეთმა მთელი აჭარა დაიპყრო. მართალია, 1918 წლის აპრილში ამიერკავკასიის სეიმმა ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს – ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნა გამოაცხადა, მაგრამ ამან საქმეს მაინც ვერ უშველა. 1918 წლის მაისში ოსმალეთისაგან ოკუპირებულ ბათუმში ერთმანეთს შეხვდნენ ამიერკავკასიისა და ოსმალეთის დელეგაციები. ბათუმის კონფერენციაზე ოსმალეთმა მოთხოვნები კიდევ უფრო დაამძიმა: ომის შემთხვევაში ოსმალეთს ამიერკავკასიის რკინიგზით ჯარების გადაყვანის უფლება უნდა მისცემოდა. მოლაპარაკება ჩიხში შევიდა.

ასეთ ვითარებაში 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დღისათვის აჭარა ოსმალეთის მიერ იყო ოკუპირებული. მძიმე მდგომარეო-

ბაში მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა იძულებული გახდა, აჭარა ოსმალეთისათვის დაეთმო. 1918 წლის 4 ივნისს ბათუმში საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და ოსმალეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება. ხელშეკრულების მეორე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ საზღვარი ოსმალეთსა და საქართველოს შორის მდინარე ჩოლოქზე გადიოდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ აჭარა ოსმალეთს დარჩა. ოსმალეთი მოპოვებული უპირატესობის განმტკიცებას შეუდგა. 1918 წლის ივლისში მის მიერვე ოკუპირებული აჭარის ტერიტორიაზე ოსმალეთმა რეფერენდუმი ჩაატარა და გამოაცხადა, რომ აჭარის მოსახლეობამ ოსმალეთის შემადგენლობაში გადასვლა ისურვა. ეს იყო დიდი სიცრუე, რადგან რეფერენდუმი ოკუპირებულ ტერიტორიაზე უხეში ძალმომრეობისა და შანტაჟის პირობებში ჩატარდა. ამის შემდგომ მოვლენები ოსმალეთისათვის არახელსაყრელად წარიმართა. პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებულმა ოსმალეთმა მუდროსის ზავით (1918 წლის ოქტომბერი) ბათუმი და მთელი აჭარა დატოვა. აჭარა ინგლისის საოკუპაციო ზონად გამოცხადდა. ინგლისის სამხედრო კრეისერები ბათუმში 1918 წლის დეკემბერსა და 1919 წლის იანვარში შემოვიდნენ. ინგლისელები აჭარაში 1920 წლის ივლისამდე დარჩნენ. აჭარაში ოსმალთა ბატონობის (1918 წლის აპრილი-დეკემბერი) ისევე, როგორც ინგლისელთა საოკუპაციო რეჟიმის არსებობის პერიოდში (1918 წლის დეკემბერი-1920 წლის ივლისი) მიმდინარეობდა ქართული ორიენტაციის ძალების დევნა. უალრესად არახელსაყრელ ვითარებაში მემედ-ბეგ აბაშიძემ შეძლო პატრი-

ოტულ ძალთა გაერთიანება და 1919 წლის აგვისტოში ბათუმში ქართველ მაჰმადიანთა ყრილობაც მოიწვია. 31 აგვისტოს ყრილობამ ისტორიული გადაწყვეტილება მიიღო. ქართველი მუსლიმები „ღვთისა და ქვეყნის წინაშე“ აცხადებდნენ:

„ბათუმის ოლქის მკვიდრნი, სარწმუნოებით მუსლიმანები, ისტორიით, სისხლით და ხორციით, ენით, კულტურით და ადათებით ქართველები ვართ, მუსლიმანი ქართველები, და ტერიტორიულად და ეკონომიურად ყოველთვის ჩვენი მხარე დედა სამშობლოს საქართველოს განუყრელ ნაწილს შეადგენდა“. ყრილობის დადგენილებაში აღნიშნულია: „ამიერიდან და სამარადისოთ ბათუმი და ბათუმის ოლქი შეუერთდეს თავის ბუნებრივ სამშობლოს საქართველოს რესპუბლიკას სამუსლიმანო საქართველოს ფართე ავტონომიის ნიადაგზე...“

1921 წლის 11-12 თებერვალს ღამით დაიწყო საბჭოთა რუსეთის აგრესია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ. 25 თებერვალს რუსეთის მე-11 წითელმა არმიამ თბილისი დაიკავა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრება და მთავრობა ბათუმში გადავიდა. საქართველო-რუსეთის ომის პარალელურად მოსკოვში მიმდინარეობდა საბჭოთა რუსეთისა და ოსმალეთის მოლაპარაკება, რაც 1921 წლის 16 მარტს დადებული ხელშეკრულებით დასრულდა. საბჭოთა რუ-





მემეიდ იზრაჰიშვილის ქა აზაშიძე

მემეიდ-ბეგი (1873-1937) – ქართველი საზოგადო მოღვაწე, მწერალი, პუბლიცისტი. სტალინური რეპრესიების მსხვერპლი. აქტიურად იბრძოდა მუსლიმან ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისა და საქართველოს ერთიანობისათვის, რის გამოც რამდენიმეჯერ დააპატიმრეს და გადაასახლეს.

1920 წლის აპრილში საბჭოთა რუსეთმა აზერბაიჯანი დაიპყრო, 1920 წლის ნოემბერში – სომხეთი, 1921 წლის თებერვალ-მარტში – საქართველო. პოლიტიკური მოსაზრებით საბჭოთა რუსეთის მთავრობას აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო უშუალოდ არ შეუერთებია, ანუ ამ ქვეყნებზე საბჭოთა რუსეთის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა არ გავრცელებულა. ფაქტობრივად, დაპყრობილი აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო ფორმალურად დამოუკიდებელი, სუვერენული ქვეყნები იყვნენ.

სეთისა და ოსმალეთის მოლაპარაკებას ორი პრინციპული შეთანხმება დაედო საფუძვლად. **პირველი** – ოსმალეთი უარს ამბობდა სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) ყოველგვარ ტერიტორიულ პრეტენზიაზე; **მეორე** – რუსეთი აღარ ითხოვდა, რომ ოსმალეთს ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი ბერლინის კონგრესის (1878 წ.) მიერ დადგენილ სასაზღვრო ხაზამდე გადაენია, ანუ რუსეთმა უარი თქვა ართვინზე, არტაანზე, ოლთისსა და სხვა ტერიტორიაზე.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია მოსკოვის მოლაპარაკებებში არ მონაწილეობდა. მიუხედავად ამისა, 1921 წლის 16 მარტის რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის ხელშეკრულების პირველ მუხლში ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვრის შესახებ აღნიშნული იყო: „**ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარი გადის ხაზზე, რომელიც იწყება შავ ზღვაზე მდებარე სოფელ სარფთან, გაზდევს ქედის მთას, შავშეთის მთების წყალგამყოფს და კანი-დალის მთას, ხოლო შემდეგ ჩრდილოეთიდან მიუყვება არტაანისა და ყარსის ოკრუგების ადმინისტრაციულ საზღვარს.**“ ეს იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თანხმობის გარეშე, რომელიც 1921 წლის 17 მარტის საღამომდე ბათუმში, ე. ი. ქვეყნის ტერიტორიაზე, იმყოფებოდა, რუსეთმა 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებით საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ნაწილი ოსმალეთის ტერიტორიად აღიარა.



ვაგონი, რომლითაც საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დელეგაციები ყარსის მოლაპარაკებაზე ჩავიდნენ



შალვა ელიავა –

დაიბადა 1885 წელს. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის წევრი გახდა 1904 წ. ბოლშევიკი, 1921 წლის თებერვალ-მარტში მონაწილეობდა საბჭოთა რუსეთის მე-11 არმიის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობაში, საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის წევრი, მუშაობდა უმნიშვნელოვანეს პარტიულ და სახელმწიფო თანამდებობებზე, იყო საბჭოთა საქართველოს სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარი (მინისტრი), დახვრიტეს 1937 წელს.

დაიბადა 1886 წელს, 1901 წელს შევიდა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიაში, ბოლშევიკი, 1919 წელს დატოვა საქართველო, 1920-1921 წლებში მუშაობდა საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატში, 1921 წელს დაინიშნა საბჭოთა საქართველოს საგარეო საქმეთა და ფინანსთა სახალხო კომისარად, 1935 წელს დაინიშნა საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო ბანკის თავმჯდომარედ, იყო სტალინის პირველი ცოლის ძმა, თუმცა ამან ვერ უშველა, ნაცისტური გერმანიის სასარგებლოდ ჯაშუშობის ბრალდებით დააპატიმრეს და 1941 წ. დახვრიტეს.



ალქასანდრა სვანიძე –

დაიბადა 1886 წელს, 1901 წელს შევიდა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიაში, ბოლშევიკი, 1919 წელს დატოვა საქართველო, 1920-1921 წლებში მუშაობდა საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატში, 1921 წელს დაინიშნა საბჭოთა საქართველოს საგარეო საქმეთა და ფინანსთა სახალხო კომისარად, 1935 წელს დაინიშნა საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო ბანკის თავმჯდომარედ, იყო სტალინის პირველი ცოლის ძმა, თუმცა ამან ვერ უშველა, ნაცისტური გერმანიის სასარგებლოდ ჯაშუშობის ბრალდებით დააპატიმრეს და 1941 წ. დახვრიტეს.

1921 წლის მარტისათვის საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი რუსეთის მიერ იყო ოკუპირებული, თუმცა ფორმალური თვალსაზრისით სამივე ქვეყანა დამოუკიდებელ, სუვერენულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. საბჭოთა რუსეთმა სამხრეთ კავკასიაში თავისი პოზიციების განმტკიცება და თავის მთავარ კონკურენტთან, ოსმალეთთან, ყველა საკითხის მოგვარება გადანყვიტა. 1921 წლის 23 სექტემბერს ოსმალეთში, ქალაქ **ყარსში**, დაიწყო **ოსმალეთის, საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის** მოლაპარაკება. ყარსის მოლაპარაკებების სრულყოფილებიანი მხარის სახით მონაწილეობდა **საბჭოთა რუსეთი**. ოსმალეთმა საბჭოთა რუსეთის დაშვება მოლაპარაკებაზე იმიტომ გადანყვიტა, რომ სამხრეთ კავკასიასთან დაკავშირებულ მნიშვნელოვან საკითხებს საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი ურუსეთოდ ვერ გადანყვიტდნენ. გარდა ამისა, ოსმალეთის მთავრობამ კარგად უწყოდა, რომ იმხანად მისი ფაქტობრივი მეზობელი, საბჭოთა რუსეთი, მალე იურიდიულადაც მისი მეზობელი გახდებოდა. საქართველოს მხრიდან ყარსის ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარმა **შალვა ელიავამ**, საგარეო საქმეთა და ფინანსთა სახალხო კომისარმა **ალექსანდრე**

სვანიძემ, საბჭოთა რუსეთის მხრიდან – საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის კოლეგიის წევრმა **იაკობ განეცკიმ (ფიურსტენბერგმა)**; ოსმალეთის მხრიდან – **ქაზიმ ქარაბეჟირ ფაშამ**, **ველი ბეიმ**, **მუხთარ ბეიმ**, **მემდუხ შევკეტ ბეიმ**; სომხეთის მხრიდან – **ასკანაზ მრავიანმა**, **პოლოს მაკინზიანმა**; აზერბაიჯანის მხრიდან – **ბეხბუდ შახტახტინსკიმ**.

ყარსში დაწყებულ მოლაპარაკებას იგივე პრინციპები დაედო საფუძვლად, რაც რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის მოლაპარაკებას – უცვლელი დარჩა ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი.

ყარსის ხელშეკრულების პირველი მუხლი ძალადაკარგულად აცხადებდა ყველა იმ ხელშეკრულებას, რომელიც ამიერკავკასიას (სამხრეთ კავკასიას) ეხებოდა. ეს არ ეხებოდა საბჭოთა რუსეთ-ოსმალეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებას. მეორე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს არ უნდა ეცნოთ არც ერთი ხელშეკრულება, რომელიც ეხებოდა ოსმალეთს, მაგრამ რომელთაც არ ცნობდა ოსმალეთის მთავრობა და ოსმალეთის დიდი ეროვნული კრება. თავის მხრივ, ოსმალეთი ვალდებულებას იღებდა, არ ეცნო



ქალაქი ყარსი დღეს

ისტორია



სანძთა

არც ერთი საერთაშორისო აქტი, თუ მას არ ცნობდა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი.

ყარსის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლით დადგინდა ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი. კერძოდ, ხელშეკრულებაში აღნიშნულია, რომ ეს საზღვარი „ინყება შავ ზღვაზე მდებარე სოფელ სარფთან, გადის ქედის მთაზე, შავშეთის მთების წყალგამყოფ ხაზზე და კანიდალის მთაზე; შემდეგ მიუყვება არდაგანისა და ყარსის სანჯაყების ძველ ჩრდილოეთ ადმინისტრაციულ საზღვარს“. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ოსმალეთის შემადგენლობაში რჩებოდა საქართველოს ტე-



ბანა

რიტორია – ისტორიული ტაო-კლარჯეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ყარსის ხელშეკრულების მეექვსე მუხლი ეხებოდა აჭარას. კერძოდ, ამ მუხლში აღნიშნული იყო, რომ ოსმალეთი ქალაქ ბათუმსა და ბათუმის პორტს, აგრეთვე მთელ აჭარას (ყოფილ ბათუმის ოლქის ბათუმის ოკრუგს) უთმობდა საქართველოს შემდეგი პირობებით: 1) აჭარას უნდა მიეღო ფართო ადგილობრივი ავტონომია, მოსახლეობას გარანტირებული უნდა ჰქონოდა კულტურული და რელიგიური უფლებების დაცვა, უფლება უნდა ჰქონოდა შემოეღო ისეთი აგარაული კანონმდებლობა, როგორსაც მოისურვებდა; 2) ოს-



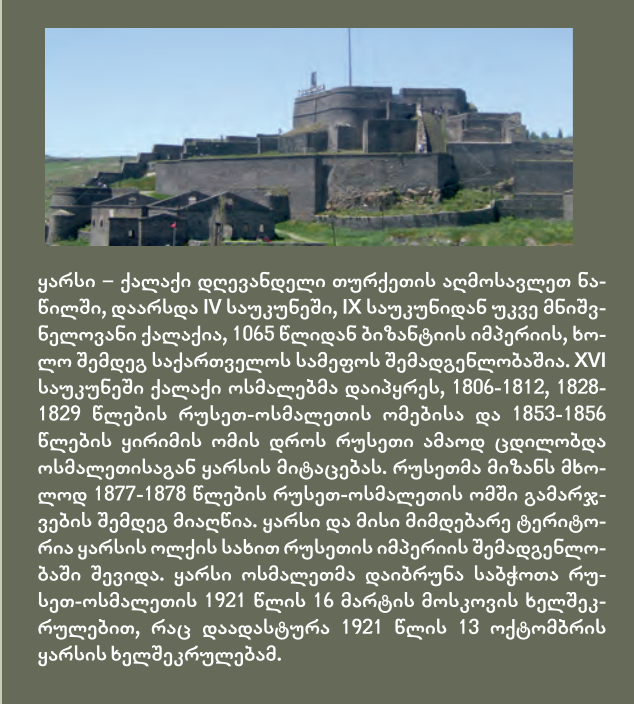
ომჰი



მაღეთს უფლება ექნებოდა ბათუმის პორტი საბაჟო მოსაკრებელის გარეშე გამოეყენებინა ტვირთის გადაზიდვისათვის, როგორც ოსმალეთიდან ქვეყნის გარეთ, ისე ქვეყნის გარედან ოსმალეთში.

ყარსის ხელშეკრულების ოცი მუხლიდან ექვსი მუხლი ძალაში შევიდა ხელმოწერის დროიდან (1921 წლის 13 ოქტომბრიდან), მათ შორის იყო მეექვსე მუხლი, რომელიც აჭარას ეხებოდა. ხელშეკრულების დანარჩენი მუხლები ძალაში შევიდოდა რატიფიკაციის შემდეგ. ხელშეკრულების მეოცე მუხლი ხელისმომწერ მხარეებს ავალდებულებდა, რაც შეიძლება მოკლე დროში გაეცვალათ სარატიფიკაციო სიგელები. ყარსის ხელშეკრულების სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა მოხდა ერევანში 1922 წლის 11 სექტემბერს.

ყარსის ხელშეკრულებას არ ჰქონია საიდუმლო მუხლები. ხელშეკრულებას დაერთო სამი დამატება, რომელთაგან არც ერთი საიდუმლო არ ყოფილა და სამივე მრავალჯერ იქნა გამოქვეყნებული. პირველ დამატებაში დაწვრილებით არის აღწერილი თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი, მეორე დამატებაში აღწერილი იყო თურქეთის საზღვარი არფა-ჩაის ზონასა და მდინარე არაქსის ზონაში. მესამე დამატება ადგენდა ნახჭევანის ავტონომიის საზღვრებს. ყარსის ხელშეკრულების სამივე დამატებას ხუთივე



ყარსი – ქალაქი დღევანდელი თურქეთის აღმოსავლეთ ნაწილში, დაარსდა IV საუკუნეში, IX საუკუნიდან უკვე მნიშვნელოვანი ქალაქია, 1065 წლიდან ბიზანტიის იმპერიის, ხოლო შემდეგ საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაშია. XVI საუკუნეში ქალაქი ოსმალებმა დაიპყრეს, 1806-1812, 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომებისა და 1853-1856 წლების ყირიმის ომის დროს რუსეთი ამაოდ ცდილობდა ოსმალეთისაგან ყარსის მიტაცებას. რუსეთმა მიზანს მხოლოდ 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში გამარჯვების შემდეგ მიაღწია. ყარსი და მისი მიმდებარე ტერიტორია ყარსის ოლქის სახით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა. ყარსი ოსმალეთმა დაიბრუნა საბჭოთა რუსეთ-ოსმალეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებით, რაც დაადასტურა 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებამ.

ქვეყნის წარმომადგენლებმა ცალ-ცალკე მოაწერეს ხელი.

ყარსის ხელშეკრულება ხუთ ეგზემპლარად – ქართულ, რუსულ, თურქულ, აზერბაიჯანულ და სომხურ ენებზე – გაფორმდა. ხელშეკრულების მოქმედების ვადა განსაზღვრული არ ყოფილა.